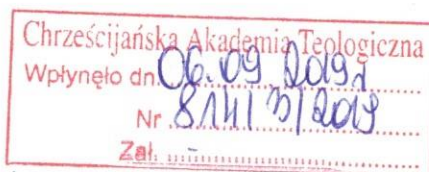


dr hab. Aniela Różańska
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie
Instytut Nauk o Edukacji



Cieszyn, 4.09.2019

Recenzja rozprawy doktorskiej

ks. mgr. Alfreda Borskiego

pt. *Regionalna prasa luterńska w Polsce po roku 1989.*

Studium teologiczno-bibliograficzne czasopism parafialnych z lat 1989-2017,
przygotowanej pod kierunkiem naukowym bp. dr. hab. prof. ChAT Marcina Hintza.
Warszawa 2019, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ss. 573.

W oparciu o decyzję Rady Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie oraz pismo Dziekana Wydziału dr. hab. prof. ChAT Jerzego Ostapczuka (z dnia 9 lipca 2019 r.) zlecające mi przygotowanie recenzji, zapoznałam się szczegółowo z przyslaną mi do oceny rozprawą doktorską ks. mgr. Alfreda Borskiego.

Przedstawiana przeze mnie recenzja zawiera uwagi dotyczące ocenianej rozprawy w kilku kategoriach wynikających z interpretacji art. 13 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym z dnia 14 marca 2003 roku: 1) oryginalności i aktualności podjętej tematyki pracy, 2) struktury treści pracy oraz poziomu zaprezentowanej wiedzy ogólnej Autora w świetle przedstawionej w rozprawie analizy tematu, 3) poprawności zastosowanych rozwiązań metodologicznych i procedury badawczej, postawionych problemów badawczych i ich sposobów rozwiązania, 4) naukowej jakości przeprowadzonych analiz, sposobu ich prezentacji oraz wniosków badawczych, 5) oceny formalnej strony rozprawy.

1. Oryginalność i aktualność podjętej tematyki

Przedmiotem badań recenzowanej rozprawy jest analiza ewangelickiej prasy regionalnej, z zawężeniem do typowo lokalnej, parafialnej, która ukazywała się w latach 1989-2017, czyli w okresie od uzyskaniu wolności politycznej po zmianach ustroju w Polsce do symbolicznego roku 2017, w którym luteranie świętowali rocznicę 500-lecia Reformacji.

Ks. mgr. Alfred Borski podjął się zatem ważnego, choć niełatwego zadania polegającego na zaprezentowaniu całościowego obrazu prasy parafialnej w tym okresie. Tematyka ta, o czym donosi Doktorant w części pracy poświęconej zagadnieniom

metodologicznym (s. 14), nie była dotąd podejmowana, praca jest pierwszą tego typu próbą badawczą. Należy podziwiać Autora za podjęcie tego tematu, gdyż z uwagi na całościowe ujęcie badanej kwestii przygotowanie rozprawy wymagało prawdziwie benedyktyńskiej pracy, połączonej z wielkim wysiłkiem, cierpliwością i nakładem czasu, czemu Autor pracy w pełni sprostał.

Zaprezentowana analiza lokuje się w obszarze badań prasoznawczych, stanowi też udaną egzemplifikację zastosowania syntezy metod cechujących badania z zakresu teologii praktycznej, historii i medioznawstwa.

Warto zauważyć, że współcześnie, w czasie kryzysu słowa pisanego wydawanego w formie papierowej i zastępowania go zapisem cyfrowym, istotnym problemem (znakiem czasu) współczesnych mediów wydaje się świadome odchodzenie od papierowych form czasopism. Trend ten zauważany jest również w kościelnej praktyce parafialnej – czasopisma parafialne zastępowane są informatorami w postaci publikacji cyfrowych. Stąd należy podkreślić aktualność podjętego przez Doktoranta tematu: być może jest najwyższy czas, by przedstawić fenomen, który z uwagi na zmiany technologiczne przechodzi powoli do historii.

W świetle powyższego należy przyznać, że rozprawa doktorska ks. mgr. Alfreda Borskiego zasługuje na uwagę, ponieważ porusza problematykę istotną i aktualną, przede wszystkim w płaszczyźnie praktyki kościelnej i działalności parafialnej.

2. Struktura pracy i poziom zaprezentowanej wiedzy Autora w świetle analizy tematu

Przedstawiona do recenzji rozprawa jest obszerną, liczącą 573 stron, pracą. Układ pracy jest zgodny z zasadami pracy naukowej, prosty i przejrzysty, pozwalający na zaprezentowanie zagadnień teoretycznych będących niezbędnym kontekstem badanej tematyki, założeń metodologicznych i wyników badań własnych. W sensie strukturalnym na przedłożony komputeropis pracy składają się następujące elementy: karta tytułowa, spis treści, wykaz użytych skrótów, skróty ksiąg biblijnych, wprowadzenie, trzy rozdziały, zakończenie (podsumowanie i wnioski), obszerny tabelaryczny wykaz czasopism będących przedmiotem badań własnych Autora, bibliografia, aneksy oraz streszczenie.

We wprowadzeniu (s. 10-19) Autor w sposób zwięzły i rzeczowy prezentuje przedmiot i cel swoich badań, którym jest „przeprowadzenie analizy czasopism wydawanych przez poszczególne diecezje i parafie” (s.13). Uzasadnia celowość podjęcia problematyki, przywołując sytuację lat 90. XX wieku, której dogodne warunki społeczno-polityczne i rewolucja technologiczna umożliwiły niesamowity wzrost liczby czasopism parafialnych oraz

to, że stały się one jednym z podstawowych środków komunikacji między członkami wspólnoty parafialnej, jak też ważną formą przekazu treści biblijnych i społeczno-religijnych.

We wprowadzeniu Autor przedstawił też założenia metodologiczne badań własnych, do których odniosę się w punkcie trzecim recenzji.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym „Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP” (s. 20-34), mającym niejako charakter wstępny, autor przedstawił podstawowe informacje o Kościele Ewangelicko-Augsburskim w RP: rys historyczny (z cenną poznawczo osobną charakterystyką i zaznaczeniem odrębności rozwoju luteranizmu w poszczególnych regionach obecnego państwa polskiego, w przeszłości jednak nigdy nietworzących jednego aparatu państwowego), ustrój i strukturę Kościoła, jego podział administracyjny. Ta zwięzła charakterystyka Kościoła nie tylko pozwala poznać czynniki historyczne, kościelno-organizacyjne i terytorialne warunkujące życie poszczególnych diecezji i parafii, ale też ułatwia zrozumienie okoliczności, w których badane czasopisma były wydawane.

Rozdział drugi noszący tytuł „Wydawanie prasy kościelnej” (s. 35-59) zawiera krótki zarys historii czasopiśmiennictwa luterkańskiego w Polsce z omówieniem najważniejszych czasopism w poszczególnych okresach historycznych i regionach. W następnym podrozdziale Autor omawia przepisy, państwowe i kościelne, normujące wydawanie czasopism od 1989 roku. W kolejnej części rozdziału Autor podaje podstawowe założenia związane z wydawaniem prasy parafialnej oraz przedstawia zasady tworzenia – redagowania i składu – biuletynów kościelnych, co Czytelnika przygotowuje, używając słów Autora, do „dokonania samodzielnej oceny zaprezentowanych czasopism” (s.18). Prezentując treści dotyczące zasad tworzenia czasopism parafialnych, Autor pracy odnosi się w przypisach tylko do źródeł niemieckich oraz bazuje na doświadczeniu własnym w tym zakresie. Doceniam wartość doświadczeń Autora i wiedzy wyniesionej z wieloletniej praktyki, podobnie jak umiejętność korzystania z obcojęzycznych źródeł, niemniej nasuwa się pytanie: Czyżby nie było polskich autorów zajmujących się tą kwestią?

Rozdział trzeci zatytułowany „Czasopisma wydawane w latach 1989-2017” (s. 60-378) zawiera rozważania i obszerną analizę poszczególnych czasopism (135 tytułów), ułożonych w alfabetycznym układzie sześciu diecezji Kościoła, a w ich obrębie w poszczególnych parafiach. Ostatni, siódmy podrozdział jest poświęcony czasopismom dla młodzieży (ogólnopolskim, diecezjalnym i parafialnym). Nie sposób odnieść się do poszczególnych, tak licznych, tytułów, można jedynie ocenić je łącznie: wszystkie opisane są starannie, wnikliwie i gruntownie, co w konsekwencji składa się na obszerny, kompetentny i całościowy obraz luterkańskich czasopism parafialnych publikowanych w latach 1989-2017. Niemniej na szczególną uwagę i najwyższą

ocenę zasługuje analiza i opis 2 tytułów: *Informatora Parafialnego* wydawanego w latach 1992-1997 w Cieszynie oraz ogólnopolskiej *Gazety Ewangelickiej* wydawanej w latach 1997-2002 wraz z wydawanymi z nią informatorami parafialnymi. Oba czasopisma łączy wspólny redaktor, którym był Autor niniejszej rozprawy. W charakterystyce tych czasopism Autor miał możliwość wykorzystania własnej wiedzy i doświadczenia płynącego z wieloletniej praktyki redakcyjnej i wydawniczej, co przełożyło się na szczególnie wartościowy poznawczo ogląd tychże czasopism.

Lektura rozdziału empirycznego utwierdziła mnie w przekonaniu o wysokiej wartości recenzowanej pracy – wyniki badań zawierają tak wiele ciekawych i różnorodnych treści na temat zawartości ewangelickich czasopism parafialnych, że mogą być materiałem badawczym dla badaczy zgłębiających różne zagadnienia. Treści rozdziału potwierdzają też wysoki poziom wiedzy merytorycznej Autora z zakresu badanej tematyki oraz jego umiejętności erudycyjne.

W „Podsumowaniu i wnioskach” (s. 379-383) Autor odnosi się do kolejnych pytań sformułowanych w problemie badawczym i na podstawie analizy wyników badań udziela odpowiedzi w postaci rozbudowanych wniosków. Nie było to łatwe zadanie, z uwagi na niezwykle obszerne treści wyników badań.

Należy zwrócić uwagę na wyraźną dysproporcję, co do wielkości, między rozdziałami: rozdział trzeci liczy 318 stron, a wcześniejsze dwa o wiele mniej (kolejno 14 i 24) stron. Jednak dysproporcja ta jest zrozumiała ze względu na to, że rozdział trzeci jest rozdziałem empirycznym, najważniejszym dla oceny wkładu pracy Autora w jej przygotowanie.

Jedyna wątpliwość, jaka może się nasuwać, dotyczy umiejscowienia tabelarycznego „Wykazu poszczególnych czasopism” jako kolejnego, piątego rozdziału, jak też określenia „Podsumowania i wniosków” jako rozdział 4. Autor wprowadził wyjaśnienia ten manewr względami praktycznymi, próbą ułatwienia czytelnikom korzystania z informacji na temat poszczególnych czasopism, ale moim zdaniem lepszym rozwiązaniem byłoby umieszczenie tegoż wykazu na końcu pracy, jako jednego z załączników, gdyż taką funkcję *de facto* wykaz ten pełni. A numerację, np. z odpowiednim indeksem, można by zachować taką jak w rozdziale trzecim.

3. Metodologia badań

Z punktu widzenia metodologii nauk humanistycznych rozprawa jest studium teologiczno-bibliograficznym, pracą o charakterze teoretyczno-empirycznym. Badania zostały osadzone w modelu badań ilościowych z elementami badań jakościowych, uzupełniających i

weryfikujących wyniki badań ilościowych. Założenia metodologiczne badań własnych Autor prezentuje we wprowadzeniu (s. 13-16).

Doktorant uzasadnił powody zainteresowania się niniejszą problematyką, przywołując grono badaczy zajmujących się analizą wybranych czasopism luterzańskich bądź w wybranych latach ich wydawania, wskazując zarazem na brak całościowych badań dotyczących czasopiśmiennictwa parafialnego w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w okresie po zmianie ustroju politycznego w Polsce. Autor raczej poprawnie sformułował przedmiot i cel badań. Jedynie nasuwa się uwaga: pierwsze sformułowanie celu pracy w części poświęconej metodologii badań: „celem niniejszej dysertacji jest przeprowadzenie analizy czasopism wydawanych przez poszczególne parafie” (s. 13) przypominało sformułowanie przedmiotu badań jako „analizy ewangelickiej prasy regionalnej” (s. 12). Czy celem rozprawy była jedynie analiza czasopism, czy bardziej poznanie i zaprezentowanie całościowego obrazu czasopiśmiennictwa parafialnego i wskazanie na jego wartość? Dopiero później, na innym miejscu, Autor dookreślił cel badań pisząc „celem była nie tylko analiza zawartości, ale zwrócenie uwagi na istotę danej publikacji oraz konieczność archiwizowania prasy parafialnej” (s. 17).

Określenie problemu badawczego w postaci ośmiu pytań badawczych również oceniam jako poprawne. Niemniej, moim zdaniem, lepiej byłoby sformułować jeden bądź dwa problemy badawcze główne, a potem dookreślić je pytaniami szczegółowymi, taki zapis klarowniej określiłby problematykę badawczą. Pewnym niedociągnięciem jest też brak numeracji pytań badawczych, co pociągnęło niejasności co do kolejności udzielanych odpowiedzi w postaci wniosków w Zakończeniu pracy.

Autor zastosował w pracy trzy metody badawcze: wywiad kwestionariuszowy, wywiad swobodny (skierowany do pomysłodawców i redaktorów czasopism) oraz metodę analizy zawartości czasopism. Wywiad kwestionariuszowy pełnił rolę kwerendy danych dotyczących czasopism parafialnych – liczby tytułów, nakładów, zeszytów, okresu wydawania, szaty graficznej, założeń wydawniczych, oraz danych dotyczących redaktorów i twórców tych publikacji. Dane te gromadzono z wykorzystaniem relacyjnej bazy danych MS Access. Wywiadem swobodnym posłużył się Badacz w celu uzupełnienia i weryfikacji wyników kwestionariuszowych badań. Metodę analizy zawartości zastosowano nie tylko do analizy zawartości poszczególnych czasopism, ale także do zwrócenia uwagi na istotę / wartość danej publikacji, jak również poszczególnych artykułów / materiałów.

Mam pewne wątpliwości odnośnie bibliografii do treści dotyczących zastosowanych metod. Doktorant cytuje tylko jedno, mało aktualne i nierzetelne, źródło z ogólnej metodologii

badania naukowych (s. 16, przypis 16). Uważam, że powinien odwołać się do metodologii badań medioznawczych lub prasoznawczych i z tego obszaru przywołać źródło bibliograficzne z bardziej kompetentnymi treściami (np. T. Gackowski 2014, R. Filas 2018), ewentualnie do metodologii nauk społecznych (np. T. Pilch, K. Rubacha i in.). Podobnie brakuje stosownych przypisów podczas omawiania pozostałych zagadnień metodologicznych.

4. Prezentacja i interpretacja wyników badań

W rozdziale trzecim pracy zatytułowanym „Czasopisma wydawane w latach 1989-2017” Autor poddaje wnikliwej analizie uzyskany w badaniach empirycznych interesujący poznawczo i niezmiernie obszerny materiał badawczy: zgromadził, poddał analizie i opisał 135 tytułów parafialnych biuletynów i 15 tytułów czasopism dla dzieci i młodzieży, co w przeliczeniu na poszczególne zeszyty i strony daje 4.256 zeszytów o łącznej objętości 102.416 stron. Ten obszerny materiał badawczy Autor zebrał w postaci danych z kwestionariuszy wywiadów, uzupełnionych danymi uzyskanymi z wywiadów swobodnych, utworzył i kompletował relacyjną bazę danych, sporządził tabelaryczny wykaz poszczególnych tytułów czasopism, a następnie poddał szczegółowej analizie zawartość czasopism uwzględniając charakter zamieszczonych tekstów, treść i znaczenie artykułów.

Autor prezentuje wyniki badań właściwie dwukrotnie – w rozdziale trzecim przedstawia wyniki analizy zebranego materiału badawczego w formie opisowej i poddaje je umiejętnej interpretacji, po raz drugi w postaci tabelarycznego wykazu wydawanych czasopism, w formie uporządkowanej, skondensowanej, dzięki czemu łatwej do wykorzystania przez badaczy. Należy się zgodzić z Autorem, że „opracowanie to z pewnością przyczyni się do lepszej orientacji w posiadanych zasobach” (s. 383) oraz będzie motywacją do tworzenia i kompletowania następnych opracowań i zbiorów.

Z zaprezentowanych analiz wyłania się dobrze udokumentowany, wartościowy zwłaszcza z punktu widzenia praktyki kościelnej, ale też z uwagi na potencjalny materiał badawczy, obraz luterańskiego czasopiśmiennictwa parafialnego w latach 1989-2017.

Podsumowanie rezultatów badawczych oraz wnioski Autor umieścił w Zakończeniu, które z uwagi na spójność i przejrzystość pracy opatrzył numerem 4, choć Zakończenie nie jest rozdziałem. Przedstawione tutaj zostały syntetyczne odpowiedzi na sformułowane problemy badawcze, wysunięte wnioski mają też znaczenie dla przyszłej praktyki kościelnej i parafialnej.

Szkoda jednak, że Doktorant nie podjął w swej rozprawie większego trudu krytycznego podejścia do wydawanych czasopism parafialnych. Brakuje mi bardziej krytycznych uwag i

wniosków. A przecież krytycznego podejścia z założenia wymaga analiza treści badanych dokumentów zastanych, którymi są tu czasopisma parafialne.

5. Ocena formalnej strony rozprawy

Rozprawa doktorska ks. Alfreda Borskiego napisana została starannym, literackim i komunikatywnym językiem, co sprawia, że czyta się ją z przyjemnością. Do rzadkości należą usterki literowe (np. w „Źródłach niepublikowanych” na s. 504 Admus zamiast Adamus) czy błędna pisownia słów, na przykład zauważyłam niewłaściwą pisownię państwa polskiego, gdzie drugi człon wyrażenia pisany jest wielką literą (s. 21). Niejednolity zapis słowa parafia (zwykle małą, czasem wielką literą (s.11, s. 33), podobna sytuacja dotyczy słowa diecezja.

Autor zredagował bardzo starannie przypisy według jednolitego schematu konsekwentnie zachowanego w całej pracy. Bibliografia źródeł jest również sporządzona starannie, z podziałem na źródła niepublikowane, publikowane, w tym czasopisma i opracowania, oraz źródła elektroniczne.

Konkluzja

Wskazane powyżej drobne błędy i niedociągnięcia w żaden sposób nie ujmują wartości naukowej recenzowanej pracy. Całość przedłożonej do recenzji rozprawy oceniam pozytywnie. Rozprawa doktorska ks. mgr. Alfreda Borskiego jest oryginalna, stanowi interesujące studium teologiczno-bibliograficzne. Autor podejmuje niezwykle aktualny i ważny problem, którego rozwiązanie w postaci wyników badań i ich interpretacji niesie niebywały potencjał jako źródło dla dalszych badań prowadzonych w przyszłości w tym obszarze, ale też dla praktyki kościelnej, parafialnej, będąc opracowaniem zawartości czasopism – na które składają się artykuły różnego charakteru i treści (historyczne, teologiczne, duszpasterskie, społeczno-kulturowe, edukacyjne i inne) – ułatwiającym organizatorom różnorodnej działalności parafialnej, diecezjalnej i ogólnokościelnej korzystanie z tych czasopism.

Praca spełnia wymogi dotyczące kompetencji pisarstwa naukowego. Autor wykazuje zarówno umiejętność podejścia analitycznego, jak i podejścia syntezy w interpretacji treści badawczych. Stosuje ponadto dodatkową formę ujęcia uzyskanych wyników badań, w postaci tabelarycznego wykazu badanych czasopism. Praca napisana jest w sposób poprawny – warstwę językową cechuje poprawność terminologiczna, stylistyczna i dobry poziom komunikatywności.

Podsumowując wszystkie uwagi i szczegółowe oceny rozprawy doktorskiej ks. mgr. Alfreda Borskiego pt. *Regionalna prasa luterkańska w Polsce po roku 1989. Studium teologiczno-bibliograficzne czasopism parafialnych z lat 1989-2017*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym ks. bp. prof. ChAT dr. hab. Marcina Hintza, stwierdzam, że omawiana praca w pełni spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim i na tej podstawie **wnioskuję o jej przyjęcie przez Wysoką Radę Wydziału Teologicznego ChAT i o dopuszczenie ks. mgr. Alfreda Borskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.**



dr hab. Aniela Różańska